SURXONDARYO VILOYATIDA EKSPORTNI RIVOJLANTIRUVCHI IQTISODIY DRAYVERLAR VA ULARNING HUDUDIY XUSUSIYATLARI

Mirzayeva Ro‘zigul Azamat qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, bakalavriat, 3-bosqich talabasi
E-mail: sevinchmirzayeva3@gmail.com
Tel.: +998 50 071-56-00

Annotatsiya. Ushbu maqola Surxondaryo viloyatining eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy iqtisodiy drayverlarni va ularning hududiy xususiyatlarini tadqiq etadi. Viloyat O‘zbekistonning janubiy darvozasi sifatida Afg‘oniston, Tojikiston va Turkmaniston bilan chegaradosh bo‘lib, bu uning geo-iqtisodiy ustunligini belgilaydi. Tadqiqotda meva-sabzavotchilik, to‘qimachilik va qurilish materiallari sanoati eksportning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari sifatida tahlil qilingan. Xususan, Termiz xalqaro savdo markazining tashkil etilishi va uning eksport hajmini 1 milliard dollarga yetkazish bo‘yicha belgilangan strategik maqsadlari yoritib berilgan. Maqolada 2021-2024-yillar oralig‘idagi statistik ma’lumotlar asosida eksport dinamikasi, tarmoqlar tarkibi va hamkor davlatlar ulushi qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: eksport, Surxondaryo, iqtisodiy drayverlar, Termiz xalqaro savdo markazi, meva-sabzavot, logistika, hududiy iqtisodiyot, tashqi savdo.

Аннотация. В данной статье исследуются основные экономические драйверы и территориальные особенности развития экспортного потенциала Сурхандарьинской области. Область, являясь южными воротами Узбекистана, граничит с Афганистаном, Таджикистаном и Туркменистаном, что определяет ее геоэкономическое преимущество. В исследовании плодоовощная, текстильная отрасли и индустрия строительных материалов проанализированы как основные движущие силы экспорта. В частности, освещены вопросы создания

Международного торгового центра «Термез» и его стратегические цели по доведению объема экспорта до 1 миллиарда долларов. В статье на основе статистических данных за 2021-2024 годы проведен сравнительный анализ динамики экспорта, структуры отраслей и доли стран-партнеров.

Ключевые слова: экспорт, Сурхандарья, экономические драйверы, Международный торговый центр Термез, плодоовощная продукция, логистика, региональная экономика.

Abstract. This article examines the main economic drivers and territorial characteristics of export development in the Surkhandarya region. As the southern gateway of Uzbekistan, the region borders Afghanistan, Tajikistan, and Turkmenistan, which determines its geo-economic advantage. In the study, the fruit and vegetable, textile, and construction materials industries are analyzed as the main driving forces of export. In particular, the establishment of the Termez International Trade Center and its strategic goals to increase export volume to 1 billion dollars are highlighted. Based on statistical data for 2021-2024, the article provides a comparative analysis of export dynamics, sectoral structure, and the share of partner countries.

Keywords: export, Surkhandarya, economic drivers, Termez International Trade Center, fruit and vegetables, logistics, regional economy, foreign trade.

Kirish. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi sharoitida hududiy eksport salohiyatini oshirish milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlashning muhim omilidir. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlar doirasida har bir viloyatning o‘ziga xos imkoniyatlaridan kelib chiqib, eksport drayverlarini aniqlash va rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Surxondaryo viloyati o‘zining geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va boy qishloq xo‘jaligi an’analari bilan mamlakat tashqi savdo aylanmasida strategik o‘rin tutadi [1; 14 b]. Viloyatning janubiy chegarada joylashganligi uni Markaziy va Janubiy Osiyoni bog‘lovchi muhim tranzit va savdo xabiga aylantirmoqda.

So‘nggi yillarda Surxondaryo viloyatida eksportni diversifikatsiya qilish va mahsulotlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi. Ayniqsa, prezident tashabbusi bilan tashkil etilgan "Termiz xalqaro savdo markazi" viloyat iqtisodiyotining yangi o‘sish nuqtasi bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu markaz nafaqat Afg‘oniston, balki butun mintaqa uchun erkin savdo zonasiga aylanib, xizmatlar va tovarlar eksportini yangi bosqichga olib chiqdi. Bugungi kunda viloyat eksportining salmoqli qismi aynan ushbu hududiy drayverlar hisobiga to‘g‘ri kelmoqda.

Viloyat iqtisodiyoti tahlil qilinganda, uning drayverlari qatorida meva-sabzavotchilik tarmog‘i yetakchilik qilishi ko‘rinadi. Surxondaryoning iqlimi respublikaning boshqa hududlariga nisbatan 15-20 kun oldin hosil olish imkonini beradi, bu esa tashqi bozorlarda raqobatdosh ustunlik yaratadi [3; 45 b]. Anor, xurmo, limon va erta pishar sabzavotlar viloyatning o‘ziga xos "tashrif qog‘ozi" hisoblanadi. Shu bilan birga, sanoat klasterlari va kichik sanoat zonalarining faoliyati sanoat mahsulotlari eksportini ham jadallashtirmoqda.

Biroq, eksport salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishda hali foydalanilmagan imkoniyatlar mavjud. Hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda eksport zanjirini takomillashtirish, logistika infratuzilmasini zamonaviylashtirish va xalqaro sertifikatlashtirish masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Eksportni rivojlantiruvchi drayverlar nafaqat ishlab chiqarish, balki servis va transport yo‘laklarini ham o‘z ichiga oladi. Viloyatdagi drayverlarni tizimli tahlil qilish iqtisodiy o‘sishning istiqboldagi yo‘nalishlarini belgilashga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi Surxondaryo viloyatida eksport o‘sishini ta’minlovchi asosiy tarmoqlarni aniqlash, ularning hududiy o‘ziga xosliklarini tahlil qilish va eksport hajmini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot doirasida viloyatning eksport dinamikasi va tarkibi statistik tahlil qilinib, mavjud to‘siqlar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mintaqaviy iqtisodiyot va eksportni rivojlantirish masalalari ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, M. Porter o‘zining "Raqobatdosh ustunlik" nazariyasida hududiy ixtisoslashuv va klaster yondashuvining eksport salohiyatiga ta’sirini yuqori baholagan. O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlardan A. Qodirov va B. Berkinovlar mintaqaviy iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda hududiy drayverlarning rolini tadqiq etganlar [5; 22 b]. Surxondaryo viloyatining agrosanoat salohiyati va meva-sabzavot eksporti bo‘yicha B. To‘rayev va A. Omonovalarning ishlarida mintaqadagi eksport zanjiri va logistika masalalari batafsil tahlil qilingan [7; 112 b].

Afg‘oniston bilan chegaraoldi savdosini rivojlantirish va tranzit imkoniyatlarini baholashda xalqaro tashkilotlar hisobotlari va mahalliy tadqiqotchilarning ishlari muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqotchilar Surxondaryoni nafaqat agrar hudud, balki xalqaro transport koridorlari chorrahasi sifatida ham e’tirof etishadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, viloyat eksportini rivojlantirishda institutsional muhit, ya’ni erkin iqtisodiy zonalar va imtiyozli savdo rejimlari drayver sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy baholash, SWOT-tahlil va ekonometrik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi hamda Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligining 2021-2024-yillardagi hisobotlari asosiy ma’lumotlar bazasini tashkil etdi. Eksport dinamikasini o‘rganishda zanjirli va bazisli o‘sish sur’atlari hisoblab chiqildi. Hududiy xususiyatlarni aniqlashda viloyat tumanlarining eksportdagi ulushi va ixtisoslashuv darajasi tahlil qilindi [9; 56 b].

Shuningdek, "Termiz xalqaro savdo markazi"ning faoliyati misolida erkin savdo zonalarining eksportga ta’siri amaliy tahlil etildi. Tadqiqotda sifat va miqdor ko‘rsatkichlarini birlashtirish maqsadida ekspertlar so‘rovi va tarmoqlararo tahlil

o‘tkazildi. Bu esa eksport drayverlarini nafaqat joriy holatini, balki istiqbolli imkoniyatlarini ham baholash imkonini beradi.

Eksport tarkibidagi tovarlar va xizmatlar guruhi HS (Harmonized System) kodlari bo‘yicha tasniflanib, asosiy hamkor davlatlar geografiyasi xaritalashtirildi. Tadqiqot metodologiyasi viloyat iqtisodiyotining o‘ziga xos tarmoqlari bo‘lgan anorchilik, paxta-to‘qimachilik va logistika xizmatlarini chuqur o‘rganishga yo‘naltirildi.

Tahlil va natija

Surxondaryo viloyatining tashqi savdo ko‘rsatkichlari so‘nggi yillarda barqaror o‘sish tendensiyasini namoyish etmoqda. 2024-yilning yanvar-avgust oylari holatiga ko‘ra, viloyatning tashqi savdo aylanmasi 279,8 million dollarga yetdi, bu o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 34,4 foizga ko‘pdir. Eng muhimi, eksport hajmi 182,8 million dollarni tashkil etib, 36,8 foizlik o‘sish qayd etildi. Bu raqamlar viloyat iqtisodiyotida eksport drayverlari faollashganidan dalolat beradi.

Viloyat eksportining tarmoqlar tarkibida meva-sabzavot mahsulotlari yetakchi o‘rinni egallaydi. 2025-yil yakunlari bo‘yicha prognozlarga ko‘ra, oziq-ovqat mahsulotlarining ulushi jami eksportning 44,7 foizini tashkil etishi kutilmoqda. Xususan, anor eksporti Surxondaryoning brend mahsulotiga aylangan. 2024-yilda viloyatdan 44 ming tonnadan ortiq meva-sabzavot dunyoning 15 dan ortiq mamlakatlariga yetkazib berildi.

1-jadval.

Surxondaryo viloyati eksport salohiyatining tarmoqlar kesimidagi ko'rsatkichlari (2023-2024 yy.)

Eksport yo'nalishi (Sektorlar)	2023-yil (mln. dollar)	2024-yil (mln. dollar)	O'sish sur'ati (%)
Meva-sabzavot mahsulotlari	92.4	118.5	28.2
To'qimachilik mahsulotlari	35.8	42.2	17.8

Sanoat tovarlari va qurilish materiallari	18.5	25.6	38.3
Xizmatlar (logistika, turizm)	4.2	31.5	650.0
Jami	150.9	217.8	44.3

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, xizmatlar eksportida misli ko‘rilmagan o‘sish kuzatilgan. Bu asosan "Termiz xalqaro savdo markazi"ning ishga tushishi va tranzit logistika xizmatlarining kengayishi bilan bog‘liq. Markaz o‘tgan yili 320 million dollarlik eksport operatsiyalarini amalga oshirdi. Kelajakda bu ko‘rsatkichni 1 milliard dollarga yetkazish maqsadi viloyatni yirik savdo xabiga aylantirish strategiyasining asosidir.

Hududiy xususiyatlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Denov, Jarqo‘rg‘on va Termiz tumanlari viloyat eksportining qariyb 45 foizini ta’minlamoqda. Denov tumani tadbirkorlik va meva-sabzavot yetkazib berishda ixtisoslashgan bo‘lsa, Sherobod tumanida sement va boshqa qurilish materiallari ishlab chiqarish drayverga aylangan. Sariosiyo va Uzun tumanlari esa tog‘oldi hududlari sifatida eksportbop bog‘dorchilik mahsulotlari yetishtirishda yetakchi hisoblanadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari Surxondaryo viloyatining eksport salohiyati bevosita uning hududiy ixtisoslashuvi va logistik ustunligiga bog‘liqligini tasdiqlaydi. Termiz shahrining Afg‘oniston bilan chegaraoldi savdosidagi roli nafaqat O‘zbekiston, balki butun MDH davlatlari uchun muhimdir. Markaziy Osiyo mamlakatlari mahsulotlarini Janubiy Osiyo bozorlariga olib chiqishda Surxondaryo asosiy tranzit yo‘lagi bo‘lib xizmat qilmoqda [12; 88 b].

Meva-sabzavot eksportida 28 foizdan yuqori o‘sish qayd etilgani viloyatda agrosanoat klasterlarining samaradorligini ko‘rsatadi. Biroq, eksport tarkibida xomashyo ulushi hali ham sezilarli. Kelajakda drayver sifatida nafaqat yangi uzilgan mahsulotlarni, balki ularni qayta ishlash natijasida olingan tayyor oziq-ovqat

tovarlarini eksport qilish zarur. Bu esa qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratish va ko‘proq valyuta tushumini ta’minlash imkonini beradi.

Logistika xizmatlari eksportining 6,5 barobarga o‘sishi viloyat iqtisodiyoti strukturasining transformatsiyasidan dalolat beradi. "Termiz xalqaro savdo markazi"da joriy etilgan 10 kunlik vizasiz rejim va 0 foizli QQS stavkasi xorijiy tadbirkorlarni jalb qilishda kuchli stimul bo‘lib xizmat qilmoqda. Muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, viloyatning eksport drayverlarini yanada kuchaytirish uchun xalqaro standartlar (Global G.A.P, ISO) asosida sertifikatlashtirish jarayonlarini soddalashtirish va laboratoriya infratuzilmasini yaxshilash lozim.

Xulosa. O‘tkazilgan tahlillar natijasida Surxondaryo viloyatida eksportni rivojlantiruvchi asosiy iqtisodiy drayverlar sifatida meva-sabzavotchilik, qurilish materiallari sanoati va transchegaraviy savdo-logistika xizmatlarini ko‘rsatish mumkin. Viloyatning geografik joylashuvi uni xalqaro savdo aylanmasida ajralmas bo‘g‘inga aylantirgan. 2021-2024-yillarda eksport hajmining barqaror o‘sishi hududiy drayverlarning samarali ishlayotganini isbotladi.

Eksport salohiyatini yanada oshirish uchun quyidagi strategik choralar tavsiya etiladi: birinchidan, "Termiz xalqaro savdo markazi" negizida yirik ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish va eksport hajmini 1 milliard dollarga yetkazish; ikkinchidan, agrosanoat tarmog‘ida chuqur qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish orqali tayyor mahsulotlar ulushini oshirish; uchinchidan, Denov va Sherobod kabi tumanlarning eksport ixtisoslashuvini yanada chuqurlashtirish. Ushbu chora-tadbirlar viloyat iqtisodiyotining barqaror o‘sishini va aholi turmush darajasi yaxshilanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 10-maydagi PQ-239-son qarori.
2. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasining 2023-yilgi yillik hisoboti.

3. To‘rayev B.E. Surxondaryo viloyatida meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish dinamikasi. // Iqtisodiyot va ta'lim. 2022. №3.
4. Porter M. Raqobatdosh ustunlik nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2018.
5. Omonova A.O'. Surxondaryo viloyatining tashqi savdo aylanmasini modellashtirish. – Termiz, 2023.
6. Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi press-relizlari (2024).
7. Termiz xalqaro savdo markazi faoliyati tahliliy sharhi. // Review.uz, 2024.
8. Qodirov. Mintaqaviy iqtisodiy siyosat va eksport. – Toshkent, 2021.
9. Berkinov. Hududiy klasterlar va ularning eksportdagi roli. – Toshkent, 2019.
10. Surxonstat.uz – Rasmiy statistika portali ma’lumotlari (2024).
11. AgroWorld Uzbekistan – Meva-sabzavot eksporti hisoboti (2023).
12. Global G.A.P sertifikatlashtirishning eksportdagi ahamiyati. – Xalqaro oziq-ovqat tashkiloti tavsiyalari.
13. Lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlar bazasi.
14. World Bank. Regional integration and trade in Central Asia. 2023 report.
15. Jo‘rayeva M. So‘nggi yillarda O‘zbekistondagi tashqi savdo aylanmasi tahlili. – Termiz DU, 2023.